

EMLÉKEZÉS ÉS ÖNTUDAT.

Az élő szervezetek morphológiája, tagoltságuk viszonylagossága az újabb természettudományi kutatások alapján egészen új világitásba helyeztetett. Kivált a fejlődés elmélete az, mely számtalan kísérlet és beigazolt adat alapján az élő test *vegetativ* természetéből kihozta, vagy legalább kimagyarázni igyekezett az egyes egyedek szervezetét és tagoltságát. Az alsóbb organismusoknál, sőt magában a tisztán vegetatív növényvilágban ezt csaknem kétségbevonhatlanul sikerült beigazolni. Minden növénycsira rejt magában bizonyos dispositiókat, melyek ugyanazon körülmények között ugyanazon fejlődési irányt követik. Mondjuk, hogy ugyanazon körülmények közt, mert éppen az evolúciónak egyik sarkalatos elve az, hogy ugyanazon dispositio mellett, de különböző viszonyok között az egyedek különbözően fejlődnek.

A viszonyok ily változása még inkább számításba veendő az organikus egyedek fejlődési meneténél és irányánál. Az élő organikus protoplasma sokoldalú dispositiókkal jelentkezik, de éppen azért az *alkalmazkodás* jelensége még szembetűnőbb és általánosabb nála. Azt is teljes biztossággal lehet állítani, hogy az élő plasma, vagyis inkább embryo annál nagyobb tagoltságot tud elérni, minél több dispositióval bír eredeti szervületében és minél változatosabb behatásoknak van kitéve. Burdon Sanderton innét következtet a

növények *polyergikus* és az állatok *monoergikus* életműködéseire.

Az állatok s kivált a felsőbbek tagoltságát ily alapon kimagyarázni az evolutionista morphológiának a feladata, és a mi ezen a téren el van érve, az valóban megragadja bámulatunkat. Hogy csak az emberegyedről szóljunk, nemcsak a végtagok, az anyagcserét közvetítő belszervek, de főképen az érzékek kialakulását és állandósulását illetőleg a mily egyszerű, épp oly természetes magyarázatokkal találkozunk ezen az állásponton. A physiologia csodás törvényei megmagyarázzák nekünk nemcsak a táplálkozás, a mozgás és az érzés tüneteit, de az ezen tüneteményeket jelenítő *szervek* kifejlődését és működésük mozzanatait és feltételeit is. Az emberegyed felette gazdag külső és belső tagoltsága mellett egészben véve mégis hódol az élő és érző anyag általános törvényeinek. Ezen általános törvények különben nála, különböző viszonyok és állapotok szerint, különbözően jutnak érvényre, azaz differentiálódnak. Az életjelenségek ily általános törvényei, hogy úgy mondjuk, módosulnak és pedig leginkább az érzésjelenségek tüneteményeinél; noha a tisztán vegetatív életfolyamat is nagymérvű elváltozásokat képes kimutatni. Az emberegyedek ekkép már vegetatív életformáikra nézve is nagyban eltérnek egymástól. A táplálkozás menete és folyamatának körülményei úgyszólván az első gyermekkortól kezdve bizonyos meghatározott irányt vesznek, a melytől nem igen térnek el későbbben sem. De még inkább kimutatható ezen egyedek szerint való eltérés az érzés életfolyamatában. Huxley, Haeckel, Spencer és mások szerint az egyed vegetatív fejlődése egész menetén egyre gazdagodik új meg új dispositiókkal, azaz más és más alkalmazkodási képességre tesz szert. Szerintünk azonban ezen vegetatív fejlődés a test érettségének korában befejezést nyer. A test tagoltsága be van akkor fejezve, maguk a külső érzékek is

elérték neveltetésüket. A férfikor mintegy megállapodik az elért fokon, hogy majd hanyatlásnak induljon.

Azonban nem úgy van ez a *belső érzési központokkal*, különösen az agyvelő szervezetének fejlődési folyamatával. Azt kimutatni, hogy a külső és belső csont, izom, mirigy tagoltsága első sorban az agyból kiinduló idegrendszernek tudható be, megkísérlették már Darwin óta az összes evolutionisták. Haeckel e tekintetben egy egész rendszerrel szolgál — némileg elhamarkodva — «*Natürliche Schöpfungsgeschichte*» című művében. Perrier, Huxley, Schmidt egyes szerveknek vagy tagoknak ily alapon való morphologiai levezetését kísérelték meg. Akárhogy is van a dolog, tény az, hogy: 1. minden tagunk és legkisebb anatómiai szervünk kíséretében ott áll elválaszthatatlanul az ideg; 2. hogy az agyállomány, eltekintve a cellulák és fibrillák anatómiai tagoltságától, molecularis formáiban a végtelenig menő változásokon megy keresztül.

A mi az elsőt illeti, az anatómia és biológia legsarkalatosabb tételei közé tartozik, hogy az egyes tagok, izmok, mirigyek nemcsak motorikus, hanem vegetatív, tehát táplálkozási életének elengedhetetlen kellékei az idegek; vagyis az ideg nemcsak mozgatja, hanem táplálja, neveli azokat, azért az ideg kihaltával nyomban ott jelentkezik az illető tagnak az elsenyvedése, elkorcsosulása, bénulása. Helyesen következtetni tehát, hogy a mint az ideg táplálója, mozgatója az egyes kültagoknak, vagy bármely külső belszervnek, úgy azok különböző működés szerint való differentiálódása is az ideganyag nagymérvű differentiálódásának a folyamánya. Ezt bizonyítja az egyes tagok, kezek, ujjak, izmok nagyobb vagy kisebb mérvű fejlettsége vagy fejletlensége, esetleg elkorcsosodása. Különbben is ezt kimutatni az anthropologiai morphológiának a feladata, és a mi ebben a tekintetben ki van mutatva, csak a mi föltevésünket bizonyítja. Érde-

kes dolgokat adott elő erre a tárgyra nézve már Spalanzani.

A másik pontot illetőleg, a physiologia egyik legfontosabb kérdése jön szóba, az t. i., miben áll és hogy történik az agyvelőállománynak elváltozása, kivált morphologiai tekintetben. A tárgy magában véve egyrészt ugyan a legérdekesebb, de annál nehezebb a feladat exact vagy kísérleti úton való megoldása. Legújabb craniologiai, anatómiai és physiologiai kutatásaink sokat beszélnek az agyvelő tagoltságáról, tevékenységének sokoldalúságáról, de szoroson vett s a működésnek megfelelő szervi kialakulásáról csakis gyanításaink vannak. A Gall-féle agyszék-helyek theoriája immár egészen elavult. Meynert, Livnell, Beale, Gratiolet, Luys, Bain kutatásainak egész eredménye abban áll, hogy föltesznek vagy 600—1200 millió cellulát és vagy 4—5 milliárd fibrillát. Azonban az agyvelő finomabb szervi kialakulásairól vajmi csekély, vagy éppen semmiféle sejtelmük sincsen.

És mégis az agyvelő *terjedelmi* és külsőleges tagoltsági eltérései csak az embereknél is mennyire feltűnők. Az állatoknál is kétségbevonhatatlanul beigazolvva találjuk azonényt, hogy minél gazdagabb, változatosabb valamely állat motorikus és sensitiv élete, annál nagyobb, változatosabb tagoltságot mutat az agyveleje. Az embereknél legszembe-tűnőbb az idioták, kisdedek és kiváló szellemiséget mutató egyének agyvelejének eltérése. Mindezekből megczáfolhatatlanul be van már régen bizonyítva, hogy az agyvelő szervi tagoltsága egyenes arányban áll az egyed motorikus és sensitiv tevékenységével. Ezt különben fölösleges is volna hosszabban bizonyítani. A mi reánk nézve fontos, az az a körülmény, hogy az egyed életfolyamán át egyrészt az örökölt molecularis dispositio, másrészt a külbehátások minősége és sokasága szerint az agyállomány impressiókat vesz fel, melyek szerint szervileg módosul, úgyszólván végtelenségig dif-

ferentálódik. Az egyes külszervi, valamint tagozati elváltozásokat és fejlődési kialakulásokat illetőleg láttuk, hogy ezek csak bizonyos határig fejlődnek. Legnagyobb és legfontosabb kérdés reánk nézve az, hogy hol van az agyvelő szervi alkalmazkodásának határa? Ezen kérdésre csak közvetve lehet némileg kielégítő feleletet adni. Tudva ugyanis, hogy kivált a szellemi működés és haladás párhuzamosan folyik az agyvelő szervi differentiációjával, mondhatjuk, hogy az agyvelő szervi kialakulása — mintegy *embryonalis* fejlődésének folyamata — azon időpontig tart, míg az egyed új benyomásokat, érzeteket, eszméket felfogni és megtartani képes. Erre vonatkozó nézeteimet egy külön kiadásra szánt műben fejtettem ki bővebben: itt, gondolom, elegendő ilyenmű megokolása is e föltevésemnek.

Akárhogy is van a dolog, biztos tény, hogy az agyvelő evolúciója tovább tart, mint a vegetatív szerveké, és hogy szervi tagoltságában folyton gazdagodik, nevezük ezt akár rögzítésnek, akár innervációnak, fixációnak, vagy bárminek másnak. Továbbá az is biztos, hogy minden egyed agyállománya molecularis szervezeténél fogva bizonyos határozott dispositiókat rejt magában, melyek elődeinek sajátos agymolecularis eltéréseiben lelik alapjokat. Éppen ezen tényre fektetik az úgynevezett *öröklékenység*, vagyis jobban mondva átöröklés jelenségeinek magyarázatát. Ezen velünk született dispositiók meglétét alaposan kifejtették az olasz physiologusok. Újabban Th. Ribot «De l'heredité», L. Dummont «De l'habitude», Maudsley «Physiology of mind», F. Paulhan «La physiologie de l'esprit» című művekben. A német physiologusok csak elvéve lettek reá figyelmesek.

A mint az átöröklés jelenségét egyrészt ugyan tagadni nem lehet, úgy másrészt nagy hiba volna minden lelki tünetmentet belőle akarni kimagyarázni. Ezt még az alsóbbrendű gerinczeseknél sem tartom egyedül irányadónak, mert ezeknél

is nagy mennyiségben fordulnak elő a környezet benyomásai, melyek az agyállomány tagoltságára kétségkívül állandóan befolyanak és azt módosítják. Annál inkább föltehető ez az embernél, a ki külérzékeinek kiváló fejlettségénél fogva rendkívül sok impressiót vesz fel.

Mindez azonban másodrendű fontosságú; földolog az, hogy az agyállomány, valamint a külérzések, nemkülönben az összes szervek elváltoznak, tagolódnak. Ezen tagolódás jelensége legtovább a központi szerveknél észlelhető. Az érzés és a mozgás kiindulópontja és véghatára itt keresendő.

Ezen a helyen meg kell még említenem a német physiologusok jó régi, de még be nem fejezett vitáját a *nativista* és *empirista* elméletet illetőleg. Azért említendő ez ezen a helyen, mert az átöröklés, vagy talán az állandó, egész faj természetéből folyó dispositiók kérdésével szorosan összefügg. A nativista elmélet szerint, melynek első és legtekintélyesebb védője J. Müller volt, pl. a térbeli terjedtség képzete a recze-hártya méreteitől függ; szerinte a külsőleg támasztott benyomások csak azok megfelelő helyén vétetnek fel stb. (Helmholtz.) Az empirista elmélet nem köti az egyes külső képek érzékelését annyira egyes szervi helyekhez. Helmholtz plane a táviró sodronyához hasonlítja az egyes idegpályákat, melyeken különböző munkákat lehet közvetíteni. Ha az egyes idegszálak nincsenek annyira izolálva működésüket illetőleg, még kevésbbé szabad azt a belső központokról föltenni. Azonban Helmholtz szerint ilyféle izolálás mégis csak létrejön gyakorlás, tapasztalás, ismétlés útján. Létrejön pedig nemcsak az egyes külszervekben, de nagymértékben magában a központi agyrendszerben is.

Azok után, miket az agyanyag nagymérvű differenciáló képességéről mondtunk, könnyen felfogható lesz előttünk azon körülmény is, hogy minden benyomás (akár reflex, akár spontán) mozgást vált ki, s hogy ilyféle benyomások

állandó nyomokat hagynak maguk után és közvetítésük útján maga az agyállomány fejlődése megy végbe. Az érzetek sokasága szerint sokoldalú az ilyen kifejlése az agyállománynak. Ez annál is inkább feltehető, mert Maudsley szerint «minden benyomás hagy maga után bizonyos kitörölhetetlen nyomot, vagyis a moleculák, ha egyszer másképen irányítatnak és befolyásoltatnak, hogy más módon rezegjenek, nem térnek vissza az eredeti állapotba». Kivált a Helmholtz védélmezte empirismus értelmében az agymoleculáknak, a külbnyomásokkal parallel haladó olynemű csoportosulási módozatát vehetjük fel, hogy ezek mintegy a *külvilág és életfolyas összes képeinek a másait tartalmazzák*. A kised legelső impressióinak és érzékeléseinek legelső processusai ily módon nevelődnek s magával a vegetatív életfolyamat legáltalánosabb tüneményeivel függnek össze. A mint a vegetatív életfolyamat fennáll és egyre inkább erősödik, így érvényben maradnak mindezek az elsajátított módozatai az agyállomány működésének; szóval minden rögzített, bizonyos különleges külső benyomásnak megfelelő functio adott alkalommal ismétlődik. A kellő hatásra lepereg a már instigmált functio, előidézvén a megfelelő érzetképek hosszú sorozatát. Nem hiába mondtuk, hogy az agyállomány fejlődése a legtovább tart, sokkal tovább, mint a vegetatív szervek megalakulásának ideje. De a mint egyrészt nagymértékben és jósokáig képes ily functionalis differentiatiót elsajátítani, úgy működésének az egyes nemei is állandóan érvényben maradnak. Ebben áll a *visszaidézés*, reproductio figyelemre méltó tüneménye. Az ily reproductiónak az a sajátsága, hogy az főleg a szorosán összefüggő és egyidejűleg végbe menő érzetképek csoportosulásán alapszik. A Bain által széles alapon kifejtett egymásmellettiség — contiguitas — az a különös sajátság, mely a reproductiónak alapfeltétele. És mégis ezen visszaidézés eredetileg merő vegetatív processus;

a vér által táplált agyállomány nevelkedése és életfolyamata alapfeltétele a rögzítésnek és visszaidézésnek. A visszaidézés, vagyis más szóval *emlékezés* ily tekintetben életfolyamati actus, mint Th. Ribot (*Maladies de la memoire*, Paris. 1893.) mondja: «lényegileg egy biológiai tény, esetleg lélektani actus». (U. o. 1. l.) A képsorozatok visszaidézésének körülményei és feltételei élettani tünetmények, azonban a reproductio kivált két körülmény között észlelhető leginkább. 1. Az érzetképek érvényben maradása és kisebb-nagyobb tudatossági foka majdnem tisztán spontán módon jöhet létre. «A figyelem és akaratról» szóló dolgozatomban¹ kimutattam ugyanis, hogy ily, a tudás igen alacsony fokán álló érzetképsorozatoknak a száma igen nagy. Hogy az akarati figyelem vezérlete nélkül is mily nagy mennyiségben jelennek meg, bizonyítja az *álom*, a hol az akarati figyelem megszakad, s mindamellett az érzetképek *csodás* gazdagságú sorozatait látjuk felmerülni. Dr. Ph. Tissié (*Les rêves*, Paris, 1890.) cz. művében az álmokképek felmerülését többféle alapon fejtegeti. Beszél a physiologiai, pathologiai, hypnotikus álmokról, mivel csak azt bizonyítja, hogy az álombeli reproductiója az érzetképeknek jó részben merő physiologiai alapokon nyugszik. Az emlékezés rendkívül érdekes alakja észlelhető az álomban. Szem előtt tartva, hogy az akarati figyelem majdnem egészen semmi, az álombeli érzetképek tudatossági foka mégis nagyon is különböző. Tissié említett műve harmadik részében ügyesen foglalja össze az erre a tárgyra vonatkozó adatokat. Feltűnneti, hogy vannak álmok, melyekben a szervezet különös dispositiója folytán újra álmodunk, vagyis az álombeli tudatosság még alacsonyabb fokára látszunk alászállani. (Sommeil à sommeil.) Az álomban majd az akarati figyelem meglehetősen fokára emelkedünk. Mondhatni, maga az értelem is

¹ L. Athenaeum, II. évf. 1. szám.

közbejátszik ezekben. Ilyen megtörtént többször velem is, midőn más napra való korai fontosabb teendőkre készülve éjjel azt álmodtam, hogy máris felkeltem; a mosdás, öltözködés, különféle tárgyak rendbehozásának a tudata meglehetősen éles volt; az egész mégis csak álom volt; ez a veille à sommeil. Röviden az álombeli emlékezés a tudatosság nagyon változatos fokozatát mutatja.

2. A képsorozatok visszaidézésének második nagyfontosságú körülménye az akarati figyelem kíséretében folyik le. Ezt inkább pszichológiai alapon kell magyarázni. A figyelem jelenségei és feltételei magára az emlékezés jelenségeire vonatkoznak. Nehéz ugyan a határt megvonni a szorosán vett physiologiai és ilyféle figyelembeli emlékezés között, de hogy az emlékezés ily nagyfokú tudatossággal bíró alakjai is előfordulnak, bizonyítja a közélet tapasztalata, midőn rendszerbeosztás szerint idézzük vissza az érzetképeket. Sőt a mi fő, már a régi pszichológiák az emlékezést az öntudat egyik alapfeltételének tartották. Más szóval: szerintük minden emlékezés öntudatos volt.

Miután az emlékezést alapjában véve physiologiai jelenségnek értelmeztük, melyben az agyállomány embryonalis differentiatiójának és fejlődésének hosszasan tartó folyamata játszódik le, igen érdekes lesz a visszaidezés tünetényét egyes esetekben és néhány különböző fokú organismus szerint megfigyelni.

Ha az alsóbbrendű állatok születésük első pillanatától jelentkező fejlődési menetét figyeljük, az empirista elméletet nagymérvben beigazolvva találjuk. Hogy a vegetatív életfolyamat és a táplálkozás, emésztés jelenségeiről ne szóljunk, mint a melyekben ugyanazon módon ismétlődik minden életfolyamati mozzanat, — ámbár itt is a külső körülmények változása szerint nagy az alkalmazkodás és a differentiatio — legelső sorban a *mozgás* az, melyben az állat kimutatja

egyediségének önállóságát, ösztönből folyó viselkedési módját. Bain «Senses and Intellect» című művében a fiatal bárány viselkedését vizsgálja azon pillanattól kezdve, a hogy először iparkodik a lábára állani, még csak egészen szabályosan teste méreteihez képest nem tud járni. Ugyanezt megfigyelhetni a madárfiakon, mikor repülni tanulnak. A mozgás alakja és intenzitása egyrészt a kültagok sajátságától függ, de a kísérlet első pillanatában az idegekben éled fel az ösztön képe, és a mozgás ha önkénytes, innét veszi kiinduló pontját; a kis csecsemő pár nap múlva ügyesebben szopik stb; egyszóval a visszaidézésnek, tehát az emlékezésnek ez a legkezdetlegesebb, de egyszersmind legősibb alakja. Födolog az, hogy az első impulsus a differentiálódó agyközpontból indul ki, ámbár a hosszabb gyakorlat az ilyen mozgási impulsusokat kivonja a figyelem köréből és tudatosságukat a minimumra szállítja le.

Ezek az emlékezés legelemibb jelenségei. Az állatok mozgási és érzési élete ezen nyugszik, csakhogy szervezeti tagoltságuk korlátoltságánál fogva igen rövid azok emlékezésbeli impulsiv és sensitiv életjelenségeinek sorozata. A felsőbb állatoknál különösen a domesticatio folytán, az emlékezés elvontabb, formáit észlelhetni. A madár pl. megtanul egy nótát füttyölni nem hosszú gyakorlás után. A ló, a különös megfigyelés végett hosszabb ideig tartott majmok visszaemlékeznek egyes személyekre, egyes tájakra, épületekre, sőt eseményekre. A reproductio bámulatos hűséggel és pontossággal jelentkezik. Megjegyzendő, hogy náluk az ily visszaidézés egészen esetleges, csak az ismétlődő képek ébresztik fel az impregnált képcsoportokat, a fixatio erős, az evocatio gyenge vagy semmi. Legfeljebb álmukban, mintegy belső reflexek útján van helye ilyenmő evocationak. A legfelsőbb organismusban, az emberben, az agyállomány nagymőrvő differentialis képességénél fogva, az emlékezés nemcsak a meg-

tartásban, de a mi éppen az ő kizárólagos tulajdona, nagymérvű felidőzésben áll. Igaz, hogy itt roppant nagy gyakorlat kívántatik a felidőzés gyorsaságához. Mondhatni, hogy az alsóbb állatoknál, s hozzátehetjük a korlátolt eszű emberek-nél a megtartás szembetűnőbb, plastikusabb, ámbar természetesen kisebb körre szorítkozik. A nagyműveltségű, kivált a sokat látott és olvasott embernél a megtartás nem oly pontos, nem oly mélyhatású, a felidőzés mégis gyorsabb és inkább az akarattól és az akarati figyelemtől függ. Az akaratiság legnagyobb fokát elérik, a kik kizárólag az emlékezés és kivált a visszaidőzés tehetségét gyakorolják, mint a mnemotechnikusok stb.

Ezek után látjuk, hogy az emlékezés egyrészt merően physiologiai feltételektől függ, sőt nem egyéb en bloc véve, t. i. a maga nyers egészében megfigyelve, mint biologiai jelenség, másrészt pedig kiváló fontosságú lélektani tünetény, mely a legszorosabban függ össze a többi lelki tehetségekkel és functiókkal. Továbbá, hogy kétféle megjelenési módját mutathatni ki, t. i. a *megtartást* és a *felidőzést*; a megtartásnál több az automatismus vagyis esetlegesség, a felidőzésben ugyan legtöbbszörre az esetlegesség, de egyes kiváló individuumoknál az akarati figyelem is érvényre jut. Az alsóbb organismusok korlátolt megtartási készlet mellett gyorsan szállanak le a visszaidőzésnél a merő automatismusra, ösztönszerű gépiességre, viselkedésük majdnem öntudatlan, az akarati figyelem keveset játszik közbe az emlékezés felidőzési processusanál. Azért nevezzük azt ösztönnek, automatismusnak. Erre azonban később még visszatérünk. Annyit azonban már itt is kénytelenek vagyunk hangsúlyozni, hogy *úgy a mozgási, mint az érzési életjelenségek alapjában véve organikus emlékezés tünetei, és pedig úgy, hogy a mozgásnál inkább a felidőzés jut érvényre.* A mozgás affectiv, az érzés perceptiv természetéből ez igen könnyen

kihozható. Magától értetődik, hogy az organikus emlékezés, mint Ribot már mások nyomán elnevezte, határozott fizikai életjelenség «Az emlékezés — mondja H. Spencer — azon összes psychikus tényekre vonatkozik, melyek utóbb szervekkel lesznek». (Paulhan.) Schiff, Mosso, Luys, Dumont, kivált az első kettő kimutatja, hogy «az agyvelő táplálására felhasznált vér mennyisége annál kisebb, minél megszokottabb az elővett szellemi munka, a nehezebb értelmi munka nagyobb vér mennyiséget, magasabb hőmérsékletet igényel». (Paulhan: «La physiologie de l'esprit.) Mindez, legalább az organikus physiologiai emlékezés folyamatára nézve, feltétlenül áll. A physiologusok szoros kapcsolatba hozzák a táplálkozás többé vagy kevésbé kedvező körülményeivel. Az emlékezés agybeli központjait kimutatni iparkodtak ugyan, de ez eddig nem sikerült; ha ez sikerülne, az emlékezés physiologiai természete még inkább megokolható volna. Azonban arról az eddigiek alapján is annyira meg vagyunk győződve, hogy nemcsak az organikus, hanem az öntudatos emlékezést is alapjában physiologiai tüneménynek tartjuk. Igazán sehol sem található oly benső összefüggés, oly elválaszthatatlan kapocs a physiologia és psychologia között, mint éppen az emlékezés terén. Az öntudatos emlékezés biologiai és pathologiai, szóval physiologiai természetét azonban egyenes úton kifürkészni és körülírni eddig nem sikerült. De sikerül az nagymérvben negatív módon, vagyis az emlékezés bántalmainak nyomában járó kóros tünetek megfigyelése útján. Az öntudatos emlékezés nagy elváltozásokat mutat, midőn az organismus, a vegetatív szervek, de főképen a motorikus és sensitiv idegközpontok meg vannak támadva. Ezen a téren ismét Th. Ribot végzett háládatos munkát, összegyűjtvén az összes megközelíthető adatokat a már fentebb említett emlékezésről szóló művében. Ezen az úton teljesen sikerül bebizonyítani az öntudatos emlékezés physiologiai voltát, a mit mi is majd

megkísérlünk. Előbb azonban szóljunk róla, ellentétbe helyezve a merő organikus emlékezéssel. Az organikus emlékezés tudvalevőleg ösztönszerű automatismussá vált és éppen azért az öntudatos figyelem szintája alá szálló őseredeti mozgási és érzési képek sötét, de épp oly mély rétegeit kavarja. Előbb mondtuk, hogy az álomnál leginkább ily összármaszású emlékezetbeli képcsoportok idéztetnek fel és emelődnek a tudatosságnak is bizonyos fokára. Vagyis a *felidézés* közben jutnak tudatossághoz. Mint mondtuk, majdnem értelmi viszonyban és sorozatban jelentkeznek. A tudatosság tehát a felidézéskor jelentkezik nagymérvben. Az álomnak az ébrenlélet teszszük ellenébe, mert a személyiség tudata is leginkább az emlékezéskor jut érvényre. Az emlékezés az ébrenlétnél mintegy az akaratí figyelem uralma alatt áll és gyakorlat, fegyelmelés útján a felidézés nagy könnyűségére tesz szert. *A mennyiben tehát ily felidézés az akaratí figyelem — és a személyiség tudata által is kísérvé és támogatva van. mondjuk, hogy az öntudatos emlékezés.*

Már most, hogy az így felfogott öntudatos emlékezés is mennyire függ a physiologiai életfeltételektől, először is azon körülmény bizonyítja, hogy könnyebben idézhetők fel azon képsorozatok, melyeket újabban szereztünk meg, mint melyeket régebben Öregségben pedig ellenkezőleg van; itt ugyanis az agyállomány differenciálódásának és különleges functionalásának biologiai feltételei megváltoztak, eltűntek. Azért emlékeznek az öregek könnyebben gyermekkoruk élményeire, mint a nemrég tapasztaltakra. Walter Scottról, Newtonról mondja Ribot, hogy öreg korokban műveiket olvasva, megbámulták azokat, s mintegy némi sajnálkozással tették hozzá mindig, hogy miért nem tudtak ők is ilyeneket írni. Ide tartozik a normalis és egészséges életfolyamatú emlékezés megfigyelt eseteinek összessége, melyek mind az öntudatos emlékezés physiologiai alapjáról tesznek tanúságot.

Szembetűnőbbek a kóros tünetek vagy azok folytán beálló zavaros állapotok. Ezekre nézve Ribot a következő felosztást állítja fel. Az emlékezés zavarainak — amnesia — formái négyfélék: 1. ideiglenes amnesia; 2. periodikus amnesia; 3. a fejlődő amnesia és 4. a beteg veleszületett amnesiája. Ezek és mások alapján felemlítjük itten egynéhány szembetűnőbb esetét és formáját az amnesiának. Első helyen említendő az epileptikusok és az azoknál megfigyelhető sajátos emlékezésbeli zavarok. Ezen esetekben az öntudatos emlékezés bizonyos automatismusba való visszaesést mutat; a legközelebbi érzékletek és legrendszeresebben ismétlődő képek összezavarása jelentkezik. A baj csak a roham ideje alatt jelentkezik, ennek elmúltával a beteg rendesen semmire sem emlékezik, a mi a roham közben történt. Jackson, Magnan említenek több esetet, így az utóbbi egy betegről szól, a ki napközben közbeeső rohamában tör és pusztít mindent, éjjel alkoholikus deliriumba esik, majd másnap egészségesen felébredve az éjjeli rohamra ugyan igen, de a nappalira legkevésbé sem emlékszik. Érdekes még Sharpey megfigyelése egy fiatal nőnél, a ki leküzdhetetlen álom állapotában majdnem két hónapig maradt, ha pillanatokra felébredt, senkit sem ismert meg, csak egy vagy tizenkét év előtt utoljára látott ismerőset.

A mint az ezen nemhez tartozó esetekből általában kihozni lehet, az a szabályosság a képek eltűnésében, mely majd *progressive* jelentkezik a régi képeken kezdve, majd *regressive*, t. i. a legközelebbi képsorozatok kezdenek visszafelé tűnedezni. Így úgy szólván az emlékezés tartalmának megnövekedését és formájának megalakulását nyomról nyomra követhetjük. Mondhatni, hogy úgy az előre, mint a visszafelé jelentkező amnesiánál bizonyos *logikai* következetességet tapasztalhatni. Ribot szerint a progressiv bomlása az emlékezésnek a kevésbé állandótól az inkább állandóhoz köze-

ledik». (I. k. 94. l.). Testünk meglétének tudata — cenesthesis — nagy szerepet játszik és úgy végső, mint kiinduló pontul szolgál akár a progressiv, akár a regressiv bomlási formájánál az emlékezésnek. Mindezek *általános amnesia* nevezet alatt összefoglalhatók.

A *részletes amnesiához* mintegy átmenetet azon esetek képeznek, melyekben az idioták bizonyos tárgyra vonatkozólag rendkívüli emlékező erőt tanúsítanak. Így egy helységben volt egy idióta, a ki 35 év óta minden temetés napjára, a halott nevére és egyéb körülményekre tisztán emlékezett. Egy másik a számműveletek legkezdetlegesebb elemeit sem foghatta fel, mégis a legpontosabban elsorolta a sokszorozó tábla számait. Mindezen és hasonló esetekben a központi idegszervek vegetatív és talán morphikus eltérései képezik alapját az emlékezés bántalmainak és eltéréseinek. A teljes vagy általános amnesia szervi fogyatkozások folyománya.

Nem kevésbé felfoghatóvá tesz az emlékező amnesia esetei. Ezeknél az a különösség tapasztalható, hogy az emlékezési felidézés képei változnak és nagy fokban eltérnek. Így egyesek elveszítik a zenei emlékezés tehetségét, mások egyes szavakat, vagy egyes nyelveket felejtenek el; míg a többi tárgyra való emlékezés érintetlen. Ezen esetek igazán sajátosságosak és úgy a physiologiai, mint a psychologiai magyarázatot megnehezítik. Ferrier, (Gratiolet erre nézve iparkodtak kielégítő magyarázatot adni. Így az utóbbi mondja, hogy «minden érzéknek megfelel a maga emlékezőtehetsége, a mely vele correlatív. (Ribot.) A mi itt átlag megfigyelhető, az az a körülmény, hogy különböző egyedek különböző irányban fejtik ki emlékezőtehetségüket. Ezt a mindennapi tapasztalat számtalan példája bizonyítja. Némelyek a nyelvtani szabályt, mások a példát tartják meg jobban emlékezetükben. Mindez azonban valami közönséges és napirenden lévő, jóllehet azon esetek, melyeket a szaktudósok megfigyeltek és

feljegyeztek, csak feltűnőségre, vagy csak alaposabb körülírásra nézve különböznek tőlük. Akárhogy is van a dolog, az ily részletes emlékezetbeli gyengeség vagy bántalom physiologiai magyarázatát meglehetősen mértékben a felállított tétel által nyerjük, mely szerint az agyállomány szervi és morphologiai, szóval tagoltsági differentiatiója az *egyedek szerint* és azok külső viszonyai szerint is nagy mérvben eltér. A többbit a physiologusra bizzuk.

Lássuk azonban az emlékezés bántalmainak egynéhány oly esetét, melyek azt csak részben támadják. Ily esetek, mint említve van, rendkívül érdekesek. Holland (Mentah pathology) magáról beszéli, hogy a Harz-hegység egyik bányájába leszállva, a tárnában oly bágyadtság és kimerültség fogta el, hogy kíséreléssel a beszélgetést nem folytathatta, annál kevésbé sem, mert a német nyelv minden szavát és kifejezését egyszerre elfelejtette. A mikor azonban valami ételt és italt vett magához, nyelvismerete visszatért. Carpenter egy gyermekről beszél, a ki fejét erősen megütve, három napig feküdt eszméletlenül, a mikor magához jött, egész zenei ismeretét elfelejtette. A többire nézve épen maradt. Ribot leginkább Kussmaul után (Die Störungen der Sprache) közli az annyira érdekes, a nyelvi emlékezés bántalmaira vonatkozó eseteket. Erre nézve egész rendszert állít fel. Előveszi a már említett regressio törvényét, a mely szerint az érzetképeket oly sorban kezdik elfelejteni, a minőben szereztettek, kezdve t. i. a legújabbban szerzetteken. Igaza van Ribotnak, hogy ezen jelenség a nyelv természetére és legalább a nyelvismeret szerzésének feltételeire és menetére nagy világosságot van hivatva vetni. A legtöbb megfigyelt esetben legelőször is a tulajdonnevek esnek ki az emlékezetből, majd a köznevek, arra a melléknevek, igék, adverbiumok, interjectiók stb., már ezen sorozatból is sokat lehet következtetni a nyelvtani fogalmak megszerzési menetére. Ugyanez áll a számokra nézve.

Ez leginkább az úgynevezett *paragraphia* és *paraphasia* tüneteinek észlelhető. Éppen ilyen szoros és következetes menetet figyelhetni meg az érzetképek eltűnésénél, a külső és plastikus jelek és tulajdonsági fogalmaknál is. Így a színeknél, a zenei képeknél, egyes életkorok vagy egyes tájak emlékezetbeli képeinél, idegen nyelveknél stb. De maguk az emotionalis, sőt *cenesthetikus* képek is, a mint bizonyos menetben eltűnnek, úgy bátran föltehető, hogy épp oly menetben szereztek is. Az ily részletes hántalmi eseteknél még meglepőbb azon körülmény, hogy gyógyulás közben az ily eltűnt képek rendszeren ugyanazon sorrendben tűnnek elő, a minő sorrendben elvesztek.

Ezen eseteknél még érdekesebbek és még kevésbé magyarázhatók ki az emlékezés túltengései (les *exaltations de la memoire*). Ez az úgynevezett *hypermnesia*. Ribot ezen esetek némi megfejtése céljából előrebocsátja azon már több helyen érintett nézetét, hogy az öntudat feltétele az emlékezésnek; az öntudat folytonosságában látni akarja az emlékezés felidézési erejét és menetének irányát. Ráutal a *hypnosis* eseteire, a *hypnotikusok* emlékezetbeli képeinek mesterséges felidezésére.

Hogy mit tartunk mi az emlékezés és az öntudat közti viszonyról azt utóbb kifejtjük, itt csak azt hangsúlyozzuk, hogy a *hypermnesia* esetei is (minő az erdész esete, a ki sokáig tartózkodván Lengyelországban, majd Németországba átköltözvén, a lengyelt elfelejtette, *anesthesiai* rohamban több órán át csak lengyelül beszélt, énekelt, imádkozott stb.), mint a teljes vagy részletes *amnesia* esetei, határozottan biológiai és *physiologiai* életjelenségek. Az egész *vegetatív* és *idegszervezet* fejlődési menetének egyes mozzanatai ezek. Olyan mozzanat az emlékezés maga. Az ösztönbeli, esetleg *automatikus* reakciók hosszú sorozatánál nem egyéb.

Ezekben véltük magának az emlékezés jelenségének

némileg világos képét nyújthatni. Főképen oda törekedtünk, hogy kimutassuk, miszerint az emlékezés legelemibb formájában *szervezeti processus*, a mely sokféle alakban jelentkezik, a mint különféle tárgyakra bír vonatkozással. Kivált az emlékezés másik tüneténye, a visszaidézés az, a melylyel eddigelé legtöbbet foglalkoztak és annak úgy az evolutionalis, mint a dissolutionalis állapotok között jelentkező alakjait vizsgálták. A megtartás valami könnyen felfoghatónak látszott és látszik is; ez ugyanis, mikép láttuk, nem egyéb, mint az ismétlődő határoknak megfelelő tagoltsági kialakulása az agyállományban. A természetszerűen ismétlődő életfolyamatok az emésztés, mozgás, nyugvás stb. annyira beidegződnek, hogy felébresztésüket már nem is kisérjük tudatos figyelemmel. Ezekben jutnak érvényre az átöröklött dispositiók és az egyed környezetének állandó körülményei. Az ezekben kiváltott reflexek a kültagokban és szervekben állandóan meghonosodnak és az egyedre jellemző viselkedési bélyeget nyomnak. Jobban mondva ezekben érvényesül a *faji és egyedi* alkalmazkodásból és átöröklött dispositiókból folyó ösztön. Darwin a fajok eredetéről szóló nevezetes munkájának hetedik fejezetében bővebben értekezik az ösztönről. A szokással veti először egybe. Felteszi, hogy az első benyomások legtöbbször szabályosan ismétlődik, ezen benyomások megtartása és emlékezetbeli felidézése hasonlóan szabályszerűen fut le, mindenekelőtt pedig állandóan fenmaradván, kialakul az eredeti és állandó typus, megállapodik és megszilárdul az úgynevezett ösztön. Ő azt így fejezi ki: «a mint egy jól ismert ének ismétlésénél, úgy az ösztönnél is egyik actus a másikra bizonyos rhytmus szerint következik. Tehát a felidézés is oly szabályos, rhytmikus. Az úgynevezett organikus emlékezés folyamata is állandóan ismétlődő funkciói közben alakul meg az egyedi átöröklött dispositióinak és a külső körülmények behatásának megfelelő viselkedés, e szerint az *ösz-*

tön. Ime ez a szerepe az emlékezésnek. Igaz, hogy ez az emlékezés az öntudat igen alacsony fokán áll, vagy még azon alul is. Ha magáról az emberről beszélünk, pszichológiai értelemben véve, az ösztön szót ritkán alkalmazzák reája. Többször fordul elő a szokás kifejezése.

Paulhan, kivált Dumont nyomán, bővebben vázolja a szokás fogalmát, de az az ösztönnel mégis majdnem egyértelmű nála. Ez nem is lehet máskép. Az ösztön — legalább fejlődéstani elvek szerint — az ugyanazon állapot állandó ismétlődésének a folyománya. Ez nem egyéb, mint megszokás. A ki állandó foglalkozás céljából (iskolába, hivatalba stb.) egy és ugyanazon az utcán ötvenszer ment egymásután, az ötvenegyedik alkalommal bizonyára szokásból, mondhatni elsajátított ösztönből fog arrafelé menni.

Minderre nézve a physiologusok és psychologusok majdnem egy véleményen vannak; van azonban egy pont, a miben eltérnek, hogy ugyanis egyesek az emlékezés feltételeül az öntudatos figyelmet veszik fel. Ez a kérdés azonban akkor dől el, ha az öntudat jelenségét sikerül bővebben kifejtenuünk. De figyelmeztetjük az olvasót, hogy úgy a ösztön, mint a szokás, az emlékezés funkciói között alakul ki és állandósul meg. Ha csak az állatokról volna szó, már az eddigiek is elegendők volnának talán annak beigazolására. Nekünk azonban főfeladatunk az ember lelki tehetségeinek megértését előmozdítani. Ezen célból vissza kell térnünk az úgynevezett öntudatos emlékezésre.

Azt már kifejtettük, hogy az öntudatos emlékezés jelensége bizonyos tekintetben az akarati figyelem hatalma alatt áll, nyers anyagát — a felidézett képek sorozatait — mégis az organikus emlékezés megtartási erejének és működésének köszöni. Ha a gyermekeket megfigyeljük, rájövünk, hogy jó sokáig merően ösztönszerűen gyakorolják emlékezőtehetségeiket, csak a rendszeres fegyelmezés, a tervszerű nevelés

vezeti őket oda, hogy bizonyos kiinduló és bizonyos célpontok szerint igazgassák emlékezetbeli képeik felidézését. Ezen a helyen említendő az elsajátított képek tervszerinti sorakozása, egymásnak alárendelése. A civilizált házban nevelt gyermek első benyomásának megfelelő képsorozatok szoros összefüggésében állanak (a szobabútorok, az udvar, az utca, a piac stb.) a szorosan összefűződő, kivált az egymásmellettiesség — *contiguitas* — törvényére támaszkodó képsorozatok. Már most az előbbieken kifejtett szoros összetartozása az emlékezetbeli képsorozatoknak, a mely az emlékezésbeli bántalmaknál akár *progressionalis*, akár *regressionalis* irányt követ is, mégis oly szigorú: könnyen felfoghatóvá teszi előttünk a hosszú képsorozatok pontos, gyors, s a mi fő, szabályszerű visszaidézését. Egy kép birtokában lévén, szabadon rendelkezünk ezernyi ezer, egy sorozatban álló más képpel. A felnőtt és képzett ember-egyed mindig egy főgondolattal van elfoglalva, de a többi emlékezetbeli kép igen szorosan van ezen főképzetképpel összefűzve: és minél képzettebb az illető, annál szorosabban tudja azokat összefűzni, vagyis egymásnak alája és melléje rendelni. Minél szorosabb az ily kapocs, annál könnyebb az átmenet egyik képről a másikra, vagyis annál öntudatosabb az emlékezés.

Igy tehát az emlékezés, mondhatni az akaratbeli figyelem hatalmában áll. A legelemibb és legösztönszerűbb majdnem öntudatlan érzeti és emotionalis képek egybetartoznak, egy általános képalakzatot képeznek, ebben összefolynak. Ez az egyednek egy mozzanati *differentiatio*ja; ezen mozzanatban van a tartalma az egyediségnek, ez az *énje*. Minél tartalmasabb ezen én, minél általánosabb azon uralkodó képalak, annál önállóbb az ember egyénisége. Az ilyen vezérképek által vezetett egyéniséget más szóval *személyiségnek* is nevezik. A különbség könnyen felfogható, ha a műveltség és *civilisatio* legalacsonyabb fokán álló és magas fokban művelt

ember-egyedek között teszünk összehasonlítást. A gyermek első éveiben nem tesz említést énjéről. Ugyanezt észlelhetni a vadembereknél is, a kik szintén harmadik személyben, vagy collective szeretnek magukról szólni.

Ime az elég könnyű átmenet az emlékképek összetartozási alakjai útján az ösztöntől, a szokástól az akarati figyelem által vezényelt emlékezés funkciójáig és az ezen alapuló individualitásig és személyiségig. Persze az emlékezés funkciója ide is hűségesen elvezet minket: a személyiség jelenségének és lélektani mibenlétének meghatározásához. Th. Ribot sokat tett e tekintetben «*Maladies de la personnalité*, Paris, 1889.» című művével. Ebben is inkább a dissolutió tünetményének megfigyelésével foglalkozik behatóan. Elsorolja a *szervi* bántalmakat, az *indulatbeli* bántalmakat, az *értelmi* zavarokat. majd magáról a személyiség teljes felozslásáról szól. Mikor a «*Maladies de la memoire*» című művével egybevetettem ezen, egyébként kiváló monographiáját, mindjárt arra gondoltam, hogy mindkettőben tulajdonképen egy és ugyanarról a dolgról van szó. Hiszen azok a személyiséget bontó zavarok, alapjában véve az emlékezés funkciójának zavarai; az emlékezés lévén ugyanis az, a mi a személyiségnek alapjául szolgál, azt mintegy előteremti. Már itt is közbeszúrhatjuk mindjárt, hogy az emlékezés elemibb, sőt általánosabb lelki functio — a mennyiben az állatoknál is constatálva van — tehát a személyiségnek, mint korlátoltabb terjedtségűnek, az általánosabban kell alapulnia és nem viszont. Hogy a vegetatív és bármily szervi bántalmaknál és eltéréseknél az emlékezéssel maga a személyiség is azonnal elváltozik, az csak valami természetes. De oly eset nincs, hogy a személyiség elváltoznék a nélkül, hogy az emlékezésben is ne fordulnának elő eltérések. Lássuk először a szervi bántalmakból folyó aberratióit a personalitásnak. A szervi bántalmak, már mint olyanok is, a leg-

több esetben alterálják az emlékezés folyamatát. Egyik esetben a beteg minden perczen várja halálát, másokban pedig azt állítja, hogy egy daemon szállotta meg. (Annales medico physic 1878. sept.) Az egyik azt gondolja, hogy teste roppant nehéz, a másik hogy oly könnyű, hogy a földet sem érinti. Kérdem, nem a normalis emlékezés-folyamat és functio bántalmái-e ezek?

Lássuk az affectiv bántalmakat. Ilyenmű betegségek a fáradtság, elnyomatás, aggódás, levertség, szomorúság érzetével járnak. Az ilyen beteg teljesen érzéketlen, s a legkedveltebb személyek halála is érintetlenül hagyja. Az én tudata maga Ribot szerint nagyban elváltozik. Minek folytán bizonyára csak az emlékezésbeli zavarokra lehet következtetni.

A mi az értelmi zavarokat illeti, kivált a *nevroint*, melyre különösen Krisbacher, Axenfeld, Huchard hoznak fel eseteket és a mikben közvetlen tünet a cenesthesiának elváltozása; a «Mal. de la memoire» című művében Ribot ugyanazon a czélból előhossa, a hallási, tapintási, látási visiókat és hallucinatioakat, az én megkettőződését (dedoublement), s azt a nőt, a ki a férjét majd valódinak fogadta, majd mint idegen betolakodót a rendőrség által letartóztatta (Magnan): mindezek az emlékezés megzavarodásával párhuzamosan haladnak.

Még inkább bizonyítja állításunkat Ribotnak azon magyarázata, hogy hogyan alakul meg az én érzete és mire támaszkodik egységének tudata. A már említett Tissie «Les rêves» című művében többféle énről beszél; felvesz érzeti ént (moi sensoriel), belszervi ént (moi splanchnique), álombeli, személybeli sth. ént. Richet, Ribot, Tissie s mindazok, a kik az én tudatának és egységének fenmaradásával vagy elváltozásával foglalkoztak, állítják — a mit mi is más úton kifejtettünk — hogy az én emlékezetbeli képek coordinatiója. «Az én egysége psychologikus értelemben nem más, mint egy

ideig tartó, bizonyos számú öntudatbeli állapotok cohaesiója, melyeket mások, kevésbbé tudatosak kísérnek. (Ribot: *Maladies de la personnalité.*) A tudatos állapotok összege teszi ki szerinte az ént, az én pedig a személyiséget, ebben a kettőben pedig az öntudat nyer kifejezést. Így nehéz tudni, legalább az evolutio menetében, melyik az előzménye a másiknak. Ribot szerint, talán Richet kifejtésére való támaszkodás útján, az öntudat megelőzi az emlékezést. Hogy láthassuk, mennyire áll ezen állítás, fejtsük ki az öntudat jelenségének fogalmát.

Az érzés és mozgás váltakozó folyamatai, melyek az idegpályák centrifugál és centripetál áramainak összetalálkozása közben jelentkeznek, határozzák meg leginkább az élő emberi szervezetben a fejlődés menetének egymásra következő állapotait. Tudvalevő dolog, hogy a felvett határok között kiváltott érzetek és érzetképek erőssége és hatályossága sok körülménytől függ. A nagyon szaporán és egyhangúan jelentkező behatásoknak megfelelő képek sokat veszítenek élénkségükből, más szóval: a figyelmet nem ébresztik, a tudatosság legalacsonyabb fokára szállanak, csak a periodice, mintegy szabályosan ismétlődő behatások tartják fenn a figyelmet és emelik azt egész tudatosságig. Richet a sensationnak három fokát veszi fel: a tudatosságnélkülit, a tudatost és a figyelem kíséretében állót. Szóval a figyelem az, mi az érzetképeket tudatosakká teszi. Tekintettel az emlékezésre, mondhatjuk, hogy a felidézés a figyelemmel egy célból és úgyszólván egyirányban működik. Az emlékezés hatalmasan működő funkciói mintegy gyűjtik a készletet, a figyelem csak válogat benne. Természetesen ezen figyelem legalacsonyabb fokán összeesik az ösztönnel, a milyen ösztönt az előbbieken az organikus emlékezés tüneményére alapítottunk. A tudatosság azonban a figyelemmel mindig arányosan emelkedik. A mi ránk nézve nagyfontosságú.

Az érzetképek rendkívül nagy tömegében a nagyobb rész automatikus, öntudatlan, a minő öntudatlanságra minden érzetkép gyakorisága folytán kénytelen jutni. Ezt a legavatottabb psychologusok állítják, és tény is, hogy szokásszerű érzelteink és emócióink egészen kikerülnek a figyelmet. Lechner K. Münsterberg nyomán azt a megjegyzést teszi, hogy majdnem összes érzékelésünk ily öntudatlanság szintájára süllyed. Paulhan meg éppen azt a kérdést veti fel, vajjon az ösztön, a mely a szokásra, ez pedig az emlékezésre támaszkodik, nem magasabb rendű-e, mint a tudatos értelem?

De maradjunk egyelőre tárgyunknál. Tudva, hogy az érzést csak a figyelem teszi tudatossá, az érzetképek között ily tudatosság szempontjából is lehet némi osztályozást meg-ejteni. Bátran állíthatjuk, hogy a figyelem mindig egy képet sodor maga előtt, melynek nyomában más képek hosszú csapatja következik. Ez a legközvetlenebb, ez a felszíne a tudatosság összegének, vagyis támpontja, tartalma, kerete az egyed *öntudatának*. Megjegyzendő, hogy ezen uralkodó kép vagy képsorozat váltakozhatik, másnak enged helyet; így *az öntudat másképp szólva, az érzékelés élénkségének és közvetlenségének a legmagasabb foka.*

Ambár Wundt tiltakozik az ellen, mintha a figyelem az öntudattal egy és ugyanazon lelki jelenség volna: a kettő elválaszthatatlanságát tagadni mégsem lehet. A tudat élénksége és közvetlensége egyedül a figyelmen múlik, úgy hogy az *öntudat a figyelemnek legnagyobb mérvű integratiója*. Az öntudatot a figyelem actusától különbözővé teszi, különböző tartalmi terjedelme. Az egyed emlékezetbeli megtartása útján összehalmozott képsorozatok és csoportok kisebb-nagyobb összetartozása, mintegy szorosabb viszonya az, a mi az öntudat tartalmát meghatározza. Az öntudat mintegy a megszerzett képek egész készletére ránehezeden látszik. A felidézés gyorsasága, a figyelem rugékonysága biztosítja

az öntudat ezen terjedelmi foglatát. Azt tapasztaljuk mégis, hogy sokszor az öntudat elgyengül, pillanatokra elenyészik. Így a Ribotnál említett zenész esetében, a ki midőn karban játszott, epileptikus roham folytán öntudatát ugyan elveszítette, de a darabot — bizonyára egyedül emlékezetének erejénél fogva — tovább is játszotta, miközben ismét magához jött. Így az öntudat az emlékezés funkciója közben jelentkezik ugyan, de elenyészik a nélkül, hogy az emlékezés is eltűnne. Miből világosan következik, hogy az *emlékezés az öntudatnak előfeltétele*. Olyan esetről ugyanis sehol sincs említés, hogy az emlékezés eltűnt volna, de az öntudat sértetlen és ép maradt. Ezt maga Richet is kénytelen beismerni. Először is az ösztönről mondja, «hogy az az organikus emlékezésnek bizonyos fokát feltételezi» (Psychologie generale 113. l.). majd utána pár sorral hozzáteszi: «az öntudat átlag az emlékezés tüneténye. És ez az, a mi nekem annyira feltűnt úgy nála, mint Ribotnál is. Richet ugyanis művének rendszeres beosztásában először tárgyalja az öntudatot — előre bocsátván annak elemi formáját, az ösztönt, — azután az öntudat alapján kifejti az érzés jelenségére vonatkozó elméletét, és csak ezek után és ezek alapján tér át az emlékezésre. Ribotnak ellentmondását ebben a tekintetben már kifejtettem. Úgy látszik, hogy mindkettőt Herbert Spencer tévesztette meg, a ki «Principles of psychology» I. kötetének 4. részében — az öntudatról különben említést sem téve — az emlékezést az értelem törvényei után tárgyalja. A pszichológiai emlékezést Ribot öntudatos emlékezésnek mondja és így szoros kapcsolatba hozza mindkettőt egymással. A physiologiai pszichológiának művelői valamennyien egyetértenek arra nézve, hogy az emlékezésnek physiologiai alapját elég könnyen, az öntudatát pedig vajmi nehezen lehet kimutatni. A mennyiben pedig az a céljuk, hogy minden psychikus jelenségnek végső indoka és alapja gyanánt az organikus és idegészeti

folyamatok veendők, úgy az emlékezés az öntudatnak ilyenmü indoka és alapja gyanánt tekintendő.

Lássuk még néhány vonásban az öntudat genesisét és fejlődésének néhány mozzanatát. Az emlékezetbeli érzetképek közötti bizonyos arányosság és összefüggés az szerintünk, a mi rendesen egy különleges érzetképcsoportnak uralmát és vezénylő szerepét — és pedig mindig a figyelem funkciója közben — biztosítja. A kis gyermek és a magas képzettségű egyén közötti különbséget már az előbbieken feltüntettük. Az ész érvényesülése, a személyiség önállósága és állandósága közben fejlődik ki csak a magasabb fokú öntudat. Egyes kiváló egyéniségek, világhírű költők, bölcsék, tudósok, államférfiak, hadvezérek egyénisége és ellenállhatatlan személyisége azon fordult meg, hogy az öntudat, kivált az emotionális és érzeti képzetsoportok fölött majdnem korlátlanul uralkodtak. A gyermek és együgyü műveletlennek vajmi nehezeére esik egyik képzetsoportból a másikra átmenni, a felidézés emlékezetbeli gyakorlottsága majdnem semmi, vagy esetleg behatások közben megy végbe legfeljebb. A magas képzettségű pillanat alatt végig szárnyalja képzeteinek óriási világát, minden, még a legigénytelenebb, legesetlegesebb körülményt is számításba veszi, mindenből tud céljaira nézve hasznot húzni. Úgy hiszem, ezen a képek feletti korlátlan hatalom, és azok felidezésében mutatott rendkívüli könnyedség közben jelentkezik az öntudat gondolható legmagasabb foka. Az értelmi operatiók egyedül az ily emlékezetbeli felidezés nagy könnyedségétől függnék. Maga a civilizatio, a mely mindig általánosabb és mindig mélyebb eszmekepeknek hódol, bizonyítja az öntudat ezen formai, egyre nagyobbó korlátlanságát és mindig gyarapodó tartalmi gazdagságát. A személyiség állandósága az öntudat létráján kapaszkodik felfelé, hasonlóképen *az ész tudata nem egyéb, mint az öntudat folytonossága*. Az uralkodó, egész korszakokat

irányító vezéreszmék, nagyszabású életcélok, a kutatás ösztöne és az ambitio minden nemesebb formája biztosítják és bizonyítják az öntudat ezen folytonosságát és fejlődését.

Ezekből legelső sorban az következik, hogy az öntudat nem egyéb, mint az egyed fejlődésének egy-egy mozzanata. a mely annál inkább nyer erejében, intensitásában, minél nagyobb képzetkészletre tesz szert az egyén emlékezetbeli megtartása, és minél nagyobb és biztosabb könnyedségre jut, emlékezetbeli felidézése közben.

És itt végre áttérünk ama már megérintett véleményre, mely szerint az emlékezetbeli érzetképcsoportok mindinkább veszítenek tudatosságukból; hogy emotionalis és sensitiv életünk mindinkább mető automatismussá, öntudatlan gépieséggé válik. Paulhan szerint nagyon valószínű, hogy öntudatos tevékenységünk öntudatlan automatismussá lesz, vagy legalább merő vak ösztönné válik, azért hajlandó az ösztönnék az értelem fölött felsőbbiséget tulajdonítani. Ezen nézet mint kivehetni, egészen összeesik Hartmannak «Philosophie des Unbewussten» czimű művében kifejtett nézetével, egyébként rokon azon elvekkel is, a melyeket Schopenhauer a természetben nyilatkozó akaratról táplált. Röviden, többen a modern physiologusok közt azt tartják, hogy állandó ismétlés és tartós gyakorlat folytán minden tudatos érzésünk öntudatlan automatismus talajára süllyed.

Hogy a szaporán és mintegy egy tempóban ismétlődő ingerek és ezeknek megfelelő érzetek csakugyan egészen öntudatlanokká lesznek, kivált, ha a többi érzetekkel vonatkozásban nincsenek, az valami természetes és világosan bebizonyított dolog. A vegetatív és merően animalis organikus functiók nagyobb része olyanná lesz a legtöbbször, még oly képzett ember folyamata alatt is. De tudva azt, hogy az agyállomány majdnem a végső öregség határáig új meg új tagoltságot nyer s mintegy embryonalis fejlődése akkor

is tart, midőn a többi tagok és szervek majdnem gyengülni kezdenek, könnyen rájövünk, hogy az emlékezet megtartása egyre szaporítja anyagát, melyet azután a figyelem tudatosságára segít, sőt magának az öntudatnak a tartalmát is ebből látja el. Így az öntudatlanságba való elmélyedéstől már erről az oldalról is meg vagyunk mentve. De mindez még semmi. Láttuk, hogy az öntudat a felidézés könnyedségénél fogva annál könnyebben rendelkezik bármely heterogen, vagy az animalitás bármily alacsony fokának megfelelő képzetsoporttal, minél szorosabb az azok közötti viszony és minél arányosabban — függnek össze. *A felidezés, a reproductio tehát mindig az öntudat javára dolgozik.* A nagy elmék legalább megczáfolják az öntudatlanság felé való közeledést. De megczáfolják azt az akrobaták, athleták, ezermesterek, a kik az organikus emlékezet legösztönszerűbb és legelembb képei felett akaratak szerint uralkodnak. Hartmann elméletének tarthatatlanságát behatóan kimutatta többi közt Schmidt Oszkár, straszburgi tanár (Les sciences naturelles et la philosophie de l'inconscient. trad. p. Soury et Mayer). Újabb ide vonatkozó nézeteket is sikerülni fog kellő értékre leszállítani.

Midőn így az *öntudat fejlődési képességének* védelmére kelünk, folytonos tekintettel vagyunk arra, és az a kiinduló pontunk, hogy az *öntudat az emlékezés funkciójának bizonyos mozzanata.* Továbbá azt is — már ismételtén — hangsúlyozzuk, hogy az *emlékezés nem egyéb, mint organikus, sok tekintetben vegetatív funkciótól függő életfolyamat egy neme.* Ez az a tér, a hol egyedül kereshetni az animalis és a psychikus jelenségek közti összefüggést, a mely itt kézzelfogható módon kimutatható.

Beljak B. Pál.

AESCHYLOS VALLÁS-ERKÖLCSI VILÁGNÉZETE
ORESTIÁJA ALAPJÁN.

— Harmadik és befejező közlemény. —

III.

Ha azon helyekre támaszkodunk, a melyekben az isteni hatalmak csoportosításáról van szó, úgy Aeschylus szerint háromféle ily emberfölötti hatalmat kellene felvenni, nevezetesen: 1. földfölötti, égi; 2. a földön, a házakban ténykedő s 3. a föld alatt honoló hatalmakat.

A *földön*, nevezetesen a házakban ténykedő emberfölötti hatalmakra nézve Aeschylus kellő tájékozást nem nyújt. Annyi tény, hogy a házi fetiseknek már nyoma sincsen, s a naturistikus-samanistikus hatalmak, a mint ezek az önkívületi, álomszerű állapotban ténykednek, hitelüket teljesen elvesztették. Még Klytaemnestra, a nő is gúnyolódik fölöttük, s csakis akkor tulajdonít az álomnak határozó befolyást, midőn már teljesen szövetkezett az alvilági hatalmakkal. A hősök cultusával szintén nem találkozunk. Az ősök cultusa pedig eredeti jellegét már elveszítette. Az ősnék szellemé nem időzik a házban, a mint azt a nomadismus ősképzeteit leghívebben megőrző chinaiak- és rómaiaknál találjuk, hanem az alvilágban s az utód nem a házban, hanem az ős sírdombján hozza meg a kegyelet áldozatait. Az ősök cultusa tehát nem a házi, hanem az alvilági hatal-